

БЕОГРАДСКИ ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК
BELGRADE HISTORICAL REVIEW
VOL. X (2019)

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

БЕОГРАДСКИ ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК
BELGRADE HISTORICAL REVIEW

Издавач:
Одељење за Историју
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

Publisher:
Department of History
Faculty of Philosophy
University of Belgrade

Адреса Редакције:
Чика Љубина 18–20/V
11000 Београд, Србија

Address:
Čika Ljubina 18–20/V
11000 Belgrade, Serbia

Електронска пошта:
bel.hist.rev2010@gmail.com
www.komunikacija.org.rs

E-mail:
bel.hist.rev2010@gmail.com
www.komunikacija.org.rs

Главни уредник:
др Синиша Мишић, редовни професор

Editor-in-Chief:
Prof. Dr. Siniša Mišić, simisic@f.bg.ac.rs

Извршни уредник:
др Влада Станковић, редовни професор

Executive editor:
Vlada Stanković, vstankov@f.bg.ac.rs

Секретар редакције:
др Мелина Рокај, научни сарадник

Editorial secretary:
Melina Rokai, PhD

Редакција
Editorial board

Чланови Одељења за Историју (Београд):

Members of the Department of History (Belgrade):

Јелена Мргић, Мирослава Мирковић, Синиша Мишић, Сузана Рајић, Никола Самарцић,
Влада Станковић, Данијела Стефановић, Марко Шуица

Одељење за Историју (Нови Сад):
Ненад Лемајић, Горан Васин

Department of History (Novi Sad):
Nenad Lemajić, Goran Vasin

Департаман за Историју (Ниш):
Владимир Алексић

Department of History (Niš):
Vladimir Aleksić

Историјски институт (Београд)
Славенко Терзић, Радомир Поповић

Institute of History (Belgrade)
Slavenko Terzić, Radomir Popović

Иностранни чланови:

Foreign members:

Oliver Jens Schmitt (Institut für Osteuropäische Geschichte, University of Vienna, Austria), Ivo Goldstein (Odsjek za povijest, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu), Egidio Ivetic (Dipartimento di Storia, Università di Padova, Italy), Selcuk Aksin Somel (Sabanci University, Istanbul, Turkey), Konstantin Vladimirovič Nikiforov (Institute for Slavic Studies, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation), Hans-Michael Miedlig (Seminar für Mittlere und Neuere Geschichte, Georg-August Universität, Göttingen, Germany), Christos Stavrakos (Department for History and Archaeology, Faculty of Philosophy, University of Ioannina, Greece)

Редакција се не сматра одговорном за ставове и мишљење аутора текстова / Editorial board holds no responsibility over attitudes and opinions expressed by the authors. Часопис БИГ се штампа један број годишње/ Journal BHR is published annually.

Сву преписку упутити на / All correspondence should be directed to:
bel.hist.rev2010@gmail.com

БЕОГРАДСКИ ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК

BELGRADE HISTORICAL REVIEW

Vol. X (2019)

Одељење за Историју, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Department of History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Београд • Belgrade

2019

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94

БЕОГРАДСКИ историјски гласник = Belgrade Historical Review / главни уредник Синиша Мишић. - Vol. 1 (2010)- . - Београд : Филозофски факултет, Одељење за историју, 2010- (Београд : Службени гласник). - 24 стр

Годишње.

ISSN 2217-4338 = Београдски историјски гласник

COBISS.SR-ID 180455692

Прихваћено за штампу на седници Редакције 29. октобра 2019. године

Издавање овог часописа финансијски су помогли Филозофски факултет у Београду и Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

Publishing of this issue was financially aided by the Faculty of Philosophy in Belgrade and the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Government of the Republic of Serbia.

САДРЖАЈ / CONTENTS

Чланци / Papers

Синиша Мишић, Деценија Београдској историјској тласника (БИГ)	I
Виолета Михајловић, Библиографија Београдској историјској тласника (БИГ) Књиге 1 – 10 (2010 – 2019)	V
Драгољуб Марјановић, Два писма Игњатија Ђакона протонотарију Теофилу и патријарху Методију Цариградском	7
Dragoljub Marjanović, Two Letters of Ignatius the Deacon to Protonotarios Theophilos and the Patriarch Methodios of Constantinople	21
Лариса Вилимоновић, Политичко перо цариградској учењака: Теодор Прогром и „Иринин круг”	23
Larisa Vilimonović, Political Pen of the Constantinopolitan Intellectual: Theodore Prodromos and Eirene’s Circle	43
Радивој Радић, Византијски еп „прича о четивороножним животињма”: између исмевања и вређања „странаца”	45
Radivoj Radić, The Byzantine Epic „Tale of the Four-Footed Beasts”: Between Ridiculing and Offending the „Aliens”	57
Катарина Митровић, Помени бенедиктинских опатија на подручју Барске архиепископије у Латеранским регистрима папе иноћентија VII (1404–1406)	59
Katarina Mitrović, Mentions of the Benedictine Abbeys From the Bar Archbishopric in the Lateran Registries of Pope Innocent VII (1404–1406)	76
Александар Узелац, Лазар Свећоторац – српски монах и часовничар између историје и мита	77
Aleksandar Uzelac, Lazar The Athonite – The Serbian Monk and Clockmaker Between History and Myth	90
Ема Миљковић, Classification and Stratification of Population in the Ottoman Empire: Social and Confessional View	91
Ема Миљковић, Класификација и стипификација стипановништва у османском царству: социјални и конфесионални појед	100
Nikola Samardžić, Marija Kocić, Britain and Ottoman Empire During the War of the Quadruple Alliance (1718–1720)	101
Никола Самарџић, Марија Коџић, Велика Бриџанија и Османско царство поком Раја четиворострукој савеза (1718–1720)	112

Haris Dajč, <i>Lambro Cazzoni – a Greek Pirate and a Russian Privateer</i>	113
Haris Dajč, <i>Lambro Kaconi – grčki pirat i ruski gusar</i>	122
Melina Rokai, <i>British Travel Narratives on the Balkans From the 18th Until the Beginning of the 20th Century and Their Perception of the Ethnic and Religious Groups Without the Nation State</i>	123
Melina Rokai, <i>Britanski putopisni narativi o balkanu od osamanestog do početka dvadesetog veka i njihovo viđenje etničkih i religijskih grupa bez nacionalne države</i>	136
Драгиша Бојовић, <i>Сведочанства Григорија Божовића о Косџи Пећанцу и његовом сџрицу Авди Мухамеду</i>	139
Dragiša Bojović, <i>The Testimonies of Grigoriје Božović Regarding Kosta Pećanac and His Uncle Avdi Muhamed</i>	147

Прикази / Reviews

Синиша Мишић, <i>Од Акра до Констанџинопол: њеи средновековни љракџаџа за исламско – хрисџијанскиџе Взаимооџношения</i>	149
Миломир Максимовић, <i>Шумаџија у XV веку: колекџивна моноџрафија</i>	153
Владан Д. Станковић, <i>Црквене Сџудије 16/1, Црквене Сџудије 16/2</i>	157

Библиоџрафија / Bibliography

Мирослав Поповић, <i>Библиоџрафија исџориоџрафије Србије за 2018. џодину</i>	171
--	-----

УДК: 821.14'04.09-1 Теодор Продром
930.85(495.02)"11"
ID БРОЈ: 280794380
Изворни научни чланак
Рад примљен: 23. 08. 2019.
Рад прихваћен: 19.09.2019.

Лариса Вилимоновић,
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
Одељење за историју
Чика Љубина 18-20, Београд
l.sol.invictus@gmail.com

ПОЛИТИЧКО ПЕРО ЦАРИГРАДСКОГ УЧЕЊАКА: ТЕОДОР ПРОДРОМ И „ИРИНИН КРУГ”*

Теодор Продром, највећи византијски песник, професионални ретор, припадник интелектуалног круга окупљеног око Ирине Дука, Нићифора Вријенија и Ане Комнин, саставио је Епитаф поводом смрти Теодоре, супруге Јована Дуке, другорођеног сина Ане Комнин и Нићифора Вријенија 1138. године. У епитафу Продром доноси занимљиве податке који могу бити анализирани кроз литерарну, историјску и антрополошку перспективу и допринети склапању мозаичне слике о другој генерацији Комнина њиховом месту у оквиру царског икоса и утицају који су уживали у деценијама после Алексијеве смрти.

Кључне речи: *Теодор Продром, византијска поезија, Ирина Дука, Ана Комнин, Нићифор Вријеније, епитаф*

Теодор Продром (с.1100-1156/1158)¹ био је најпознатији учењак и највећи песник комнинског Цариграда у првој половини 12. века, „интелектуална звезда” у *шаеџирима* коминске аристократије, али и

* Рад представља резултат истраживања у оквиру пројекта Хришћанска култура на Балкану у средњем веку: Византијско царство, Срби и Бугари од 9. до 15. века (Бр. 177015).

¹ Године Продромовог живота нису прецизно утврђене, али постоји консензус, у односу на животе његових учитеља Стефана Скилице и Михаила Италика, као и у односу на његов први јавни наступ, да је рођен око 1100. године- Hörandner 1974, 23; Bazzani 2007, 212; Zákлаc 2011, 32. Када је реч о годинама његове смрти, ситуација је нешто сложенија и истраживачи не могу утврдити са прецизношћу тачну годину. Датовање се врши према Епитафу за Михаила Палеолога који је окончао живот на походу 1155 или ране 1156. године. Са друге стране, Аноним Мангански га у песми из 1158/1159 спомиње као почившег. – Hörandner 1974, стр. 22, 32; Zákлаc 2011, 33

прослављени учитељ и ретор цариградске елите.² Његове песме и епиграми су били исписивани на уметничким предметима и извођени, како јавно, тако и приватно.³ Продромово име као прослављеног песника је стигло на периферију царства још за његовог живота.⁴ Аноним Мангански, његов наследник га је славио као „најславнијег ретора”, а савременици су га у schedaма славили и као највећег учитеља граматике и песничког виртуоза у састављању јамбских стихова и хексаметара.⁵

Никита Евгенијан, његов ученик и пријатељ је у *Монодији* поводом Продромове смрти представио два лика Теодора Продрома – панегиричара царске породице и учитеља у рангу Платона, Аристотела и Хрисипа.⁶

Као панегиричар царског дома, Продрому је имао кључну политичку улогу у обавештавању јавности о царским подвизима. На то се осврће у својим стиховима Аноним Мангански јадикујући над губитком који ће царска породица осетити, јер неће бити никог ко ће прославити царске подвиге, и ако буде некога, његова ће музика бити без ритма.⁷

Продромов реторски *геби* се одиграо 1122. године када је саставио херојске стихове поводом крунисања Алексија Комнина, сина цара Јована II Комнина (1118-1143).⁸ Иако овај састав истиче цара Јована као Продромовог патрона, његов најутицајнији патрон у првим годинама Јованове владавине је несумњиво била царица-удовица Ирина Дука, а уз њу цезар Нићифор Вријеније и цезариса Ана Комнин.⁹ У песми посвећеној Манојлу

2 Станковић 2011, 8-9. О Продромовој политичкој улози детаљније – Станковић 2006, 235-239. Он је свакако један од најплоднијих песника читаве Византије, чији опус броји око 17000 аутентичних стихова. Уз то он је експериментисао са бројним жанровима попут романа, хагиографских прича, похвалних беседа, монодија, сатира, scheda, разних филозофских, теолошких и граматичких текстова виртуозно их "пакујући" у стихове. Осим тога, комбиновао је стихове и прозу, лингвистичке регистре али и различите метре у оквиру само једне песме. Један такав пример је његово метричко ремек-дело посвећено орфанотрофу Алексију Аристену које се састоји из 61 стиха у дванаестерцу, 50 хексаметара, 24 пентаметра и 28 анакреонтика.- Zagklas 2014, 52-54. О новим жанровима у византијској књижевности и Продромовој улози видети Agapitos 2015, passim.

Када је реч о оцени величини његовог песништва у византијској традицији, 13овековни анонимни састав "О четири дела беспрекорног говора", га је сврстао међу Григорија Назијанског и Георгија Писиду, уз нешто старијег савременика и претходника, Николу Каликла – Zagklas 2019, 243

3 Zagklas 2014, 59.

4 Ibid.

5 Zagklas 2014, 59-61

6 За споменуте стихове и коментар погледати Zagklas 2014, 61-62

7 Ibid.

8 За анализу ове песме видети Станковић 2006, 127-128

9 Станковић 2006, 123, 255; Учители Теодора Продрома, Стефан Скилица, и Михаило Италик били су такође повезани са кругом царице Ирине. За Стефана Скилицу, по-

I Комнину (1143-1180), Продром себе представља као „лојалног слугу Ирине Дука и Јована Комнина”.¹⁰ Иако је Продром служио и мајци и сину подједнако, за његов улазак у дворске кругове била је заслужна Ирина Дука о чему сведоче његови стихови: „од самог детињства и прве младости/познавао сам само један двор и једног господара/свету краљицу, твоју баку.”¹¹ У песми посвећеној Манојлу I Комнину, Продром експлицитно изјављује да је променио патрона тек након смрти Ирине Дука.¹² Царица Ирина је већ у годинама Продромовог „интелектуалног стасавања” била покровитељ Михаила Италика, нешто старијег Продромовог савременика и његовог учитеља.¹³ Изгледа да је управо Михаило Италик био кључна особа која је Продрома препоручила царици-удовици.¹⁴ Опсервација В. Станковића о томе да је зацарење Јована II Комнина протекло без иједног реторског састава и да је он добио своје централно место у реторским похвалама тек након скоро две деценије владавине свакако се може уклопити у слику комплексних односа прве две деценије Јованове владавине, када је царица-удовица Ирина недвосмислено доминирала интелектуалним круговима, а самим тим и у знатној мери политичком климом Цариграда.¹⁵ Нагли обрт у интелектуалној клими Цариграда и усмеравање ретора ка цару Јовану II Комнину врло вероватно је било у директној вези са смрћу царице-удовице.¹⁶ Међутим, Продром је већ крајем 30-их година упутио молбу Ани Комнин за финансијску помоћ, а убрзо потом је намеравао и да напусти Цариград и крене пут Трапезунта, где је његов

тоњег архиепископа Трапезунта (од 1126) зна се да је био коментатор Аристотелове *Рейторике*, а претпоставка је и *Никомахове еџике* што га је дефитивно сврстало у круг интелектуалаца окупљених око Ане Комнин у амбициозном пројекту сакупљања, преписивања и коментарисања Аристотеловог опуса, у кругу око Михаила Ефеског и Евстратија Никејског – Fisher 2009

10 'MaiuriPoem' 1919

11 ἀλλ' ἀπ αὐτῆς τῆς βρεφικῆς καὶ πρώτης ἡλικίας, / μίαν αὐλὴν ἐγνώρισα καὶ ἕναν αὐθέντην ἔσχον, / τὴν ἱερὰν βασιλίσσαν τοῦ κράτους σου τὴν μάμμην: 'Maiuri Poem, 20-22'

12 Zagklas 2014, 71. Година Ирине смрти и даље није утврђена, али се Станковић и Заглас опредељују за позније датовање смрти – после 1133 – Stanković 2011, 61, Jeffrey 2012, 5; Zagklas 2014, 65. Свакако ова година делује вероватније од ранијих претпоставки да је Ирина умрла већ 20-их година 12. века. – Polemis 1968, 71, фуснота 17; Gautier 1985, 8-9

13 О блискости Михаила Италика и Ирине Дука види Станковић 2006, 258-259.

14 Zagklas 2014, 64

15 Станковић 2006, 235-236. Уз то, како примећује Станковић, поред Продрома, Михаило Италик и Нићифор Васиљакис своје прве хвале Јовану Комнину посвећују тек након његових војних кампања у Сирији 1138/9.

16 С обзиром на то да је Продромов први састав посвећен Јовану Комнину из 1133, претпоставка је истраживача да је ово највероватније време смрти царице-удовице Ирине.

близак пријатељ Стефан Скилица био архиепископ.¹⁷ Био је то, по свему судећи, *шежак* период за Теодора Продрома који је, очекујући извештаје са царевих војних кампања од свог ђака Теодора Стипиота, остајао без материјала за нове саставе.¹⁸ Без материјала и нових реторских састава, његова предводничка улога у перпетуирању званичне царске идеологије почела је осетно да слаби.

Продромови реторски састави посвећени Ирини Дуки и члановима њеног уског круга сведоче о политичком и културном утицају царице-удовице и њеног кружока у годинама после смрти цара Алексија I Комнина, и о неоспорном значају који су Дуке уживале у коминском Цариграду.¹⁹ Осим тога што је био присутан и активан као званични ретор, Продром је, по свему судећи био, и део „аристотеловског круга” око Ане Комнин, за коју је врло вероватно саставио тумачење *Друје Аналитике*.²⁰ Иако је Теодора Продрома немогуће сврстати у само један круг, јер је он подједнако служио цару и царици-удовици, а такође је стварао и свој интелектуални круг, делује ипак да је његова каријера остала обојена служењем царици-удовици и њеном кругу. Од великог значаја је начин циркулисања његових текстова – између двора, *шеаџра* и школе. У школама је користио примере из својих церемонијалних песама у којима је славио царева победе.²¹ Схеде, које су биле инвенција 12. века и које су првенствено биле намењене ученицима, врло брзо су постале засебан књижевни жанр који је постао један вид „дворске забаве”.²² Био је то сасвим ненаметљив начин да политичка пропаганда коминског двора несметано циркулише међу наступајућим нараштајима цариградских интелектуалаца.

17 Prodromos 1974, 59, 79. Видети такође Jeffreys E. 2012, 6; Zagklas 2019, 242. Чак и овај оштрт Теодора Продрома на потенцијално повлачење у Трапезунт могао је имати оштру политичку конотацију, јер је Трапезунт у периоду од 1126. до 1139. године био у рукама поубњеника против Јована Комнина, Константина Габре. – Agapitos 2015, 13.

18 То су биле две Јованове кампање у периоду 1137-1138 ка Антиохији и 1140-1141 ка Понту. – Jeffreys 2011, 28; Agapitos 2015, 17

19 Међу овим саставима најпознатији су "херојски стихови" за царицу Ирину поводом смрти сина Андроника Комнина (Prodromos 1974, 2.), и стихови посвећени "најмудријој порфирогенити и цезариси кири Ани Дукени" (Prodromos 1974, 38), Епиталамиј поводом венчања цезарових синова и Епитаф за ћерку сина цезара Нићифора Вријенија Теодору (Prodromos 1974, 39). Осим тога, Продром је свом покровитељу, Нићифору Вријенију, посветио стиховани еротски роман *Роданџа и Досикле*. – Agapitos 2000, 173-185. О утицају Ирине Дука на развој комнинске књижевности видети Станковић, 2006, 256-259

20 Jeffreys, 2012, 5; Zagklas 2014, 55, 70.

21 Prodromos 1974, (71) 516, 7-10. Видети такође Zagklas 2019, 256

22 Zagklas 2014, 240.

У светлу најновијих истраживања о Теодору Продрому и његовом опусу истраживачи и даље не доносе јасан суд о последњим годинама Продромовог живота и о могућим разлозима који се крију иза загонетне чињенице да Продром није имао никакво званично место у оквиру разгранате царске хијерархије.²³ Неколико хипотеза које је понудио В. Станковић о Продромовом паду у немилост у доба Манојла Комнина делују најприхватљивије и могу бити даље елабориране.²⁴ Посебно значајна тезе јесте она о могућој „политичкој неподобности” Теодора Продрома, која делује и као сасвим логично решење загонетке о Продромовој каријери као највећег цариградског ретора без „портфеља”.²⁵ Врло је могуће да је Продромова блиска веза са кругом Ирине Дука и његово потоње везивање за Јована Комнина тек након Ирине смрти био довољан разлог да млади цар Манојло своје поверење поклони новој генерацији ретора.

Када је реч о последњим годинама Продромове каријере, могу се понудити нека алтернативна тумачења. Наиме, зна се да се у тим годинама обраћао такође и Ани Комнин молећи је за помоћ. Да ли је помоћ уследила остаје непознато, али постоји могућност и да је Продром изгубио своје почасно место у кругу принцезе од тренутка када се окренуо Јовану II Комнину. Заглас износи претпоставку да је Анино незадовољство које у *Алексијади* исказује поводом популарности новог тренда схедографије, усмерено на делатност Теодора Продрома.²⁶ Анина жаока је могла

23 Zagklas 2014, 66; Bazzani 2007, 225. Заглас нуди једно решења – због тога што је муцао (Zagklas 2014, 67) – што вероватно није био довољно јак разлог да га лиши завидне дворске каријере, јер Михаила Псела то није спречило да доминира дворском политиком неколико деценија. Оно што је, међутим, занимљиво у вези са муцањем јесте што Заглас допушта могућност да је прича о муцању "литерарна инвенција" коју је можда Продром доводио у везу са Јованом Италом, а могуће и Михаилом Пселом. У његовом делу под називом Ксенедем, Продром производи лика који представља фузију Михаила Псела и Јована Итала. (ibid.) Оваква литерарна инвенција је значајна јер судбине оба интелектуалца, и Псела и његовог ученика Итала биле су везане за породицу Дука и окончане су у неразјашњеним околностима, и са претходним падом у немилост.

24 Станковић сматра да Манојлов опрез по питању старе генерације ретора може бити тумачен кроз "генерацијски јаз, политичке ставове интелектуалца или Манојлов страх од превеликог утицаја његовог брата Исака у престоници." – Stanković 2007, 211

25 Заглас истиче да је до 1143. године Продром већ имао преко 40 година, и да је било сасвим очекивано да већ стекне некакву позицију, јер је, на пример, Нићифор Васиљакис, који је био неких 15 година млађи од њега већ служио као царски нотар, а потом је био и предавач Дела апостолских у Аја Софији већ око 1140. године. – Zagklas 2014, 66

26 О Анином односу према тренду схедографије видети Agapitos, 2013, passim, а такође и Agapitos 2014, 5-8

бити много дубља од чистог интелектуалног неконформизма.²⁷ Сагледан у светлу њене критике ретора који су се сада у потпуности преусмерили на новог владара, Манојла I Комнина, и коме упућују прегршт својих ласкавих похвала, однос између Продрома и Ане Комнин је могао имати и врло политички тон у коме је она изражавала незадовољство у погледу Продромове промене „верности” након смрти Ирине Дуке, после 1133. године, а такође и Нићифора Вријенија 1138. године. Саме сходе, које је Продром толико срчано промовисао и које су биле његова литерарна инвенција, је он и представио у својој песми Теодору Стипиоту као један од жанрова којим је хвалио цара „славећи тријумфе његове владавине”.²⁸ Иако су ови текстови били „мали”, није им недостајала „похвална снага”.²⁹ Штавише, Продром их је сматрао врхунцем свог дискурса.³⁰ Иако Ана Комнин не спомиње можда и најважнији аспект схедеографије – њен јавни карактер – у свом осврту на овај нови тренд, то ипак не ублажава чињеницу да је ова врста литерарног жанра била свеприсутна као важан вид комуникације са интелектуалним патронима.³¹ Сходе су биле жанровски корифеј комнинске софистике.³²

27 Важно је, међутим, имати у виду и да је схедеографија сама по себи била један вид "нових софизама", како су је описивали савременици попут Нићифора Васиљакиса, а касније коментарисао и Евстатије Солунски осврћући се на велику комплексност и претерану употребу загонетки у схедеографији. Оно што је значајно јесте да је схедеографија захтевала дубље тумачење текста и истицала дисјункцију између "спољашњег" и "унутрашњег" текста за шта је коришћена метафора шкољке, која у себи крије истински бисер, као и што овакви комплексни текстови унутар себе носе употребну корист и естетско задовољство. – Видети Agapitos 2015, 6-9. Уз ово, Агапитос је мишљења да је далеко већи проблем за писце попут Ане Комнин, Евстатија, Цеца и Васиљакиса била употреба колоквијалног језичког регистра. – Ibid., 9; За додатни увид у проблематику схедеографије и Продромове улоге видети такође Agapitos 2014, 14-18

28 {...} τοὺς βασιλέως ὑμνους,/ ὅθεν καὶ στίχων καὶ σχεδῶν καὶ πεζαιτέρων λόγων/βιβλους μυρίας εἴργασμαι καὶ τόμους ἀμφιγράφους/κρητύττοντας τὰ τρόπαια τῆς τοῦτου βασιλείας: Prodromos 1974, 71, 67-70

29 Продром о томе говори у споменутој песми али је занимљива употреба синтагме "εὐλογικῆ ἰσχύς" која је имала више значења и односила се на „добар говор”, односно добро састављен говор, затим на „добро значење” и на „добрo изведбу”. – Agapitos 2015, 18

30 cf. Agapitos 2015, 18

31 Agapitos 2014, 8

32 Комнински период као доба "треће софистике" је обрадио још Ентони Калделис у својој студији о Хеленизму у Византији. – Kaldellis 2008, 225-316. Сам Нићифор Васиљакис је око 1160. године, говорећи о сопственом доприносу "скорашњој софистици", назвао свој стил писања схеда "васиљакизмом" угледајући се на античку прву софистику и "горгијанизме". – За дискусију и даље референце видети Agapitos 2014, 8-10

* * *

Пред нама се налази посмртно слово поводом смрти Теодоре, супруге Јована Дуке, другорођеног сина Ане Комнин и Нићифора Вријенија. У овом слову из 1138. године Продром је обележио прерани одлазак супруге младог Јована Дуке, користећи наративни простор своје беседе за величање својих моћних патрона, а превасходно Ане Комнин, чији углед и моћ у Цариграду нису јеђавали ни у четвртој деценији 12. века. Као литерарни модел за уобличавање ове реторске беседе Теодору Продрому је послужила *Посмртна беседа за сестру Горјонију* Григорија Назијанског, која представља нови хришћански дискурзивни модел похвале женске врлине.³³ Назијански свој наратив плете око супружничке посвећености и љубави, скромности, суздржаности и доброг владања жене, и коначно закључује са најважнијом темом – њеном побожношћу, доказаном у подвигу кроз мученичку болест и коначно потпуно *сујужничко* предавање Богу.³⁴

* * *

**“Епитаф за супругу сина свеблаженог кир (господина)
Нићифора Вријенија, киру (госпођу) Теодору³⁵”**

Не знам како да испратим овај говор,
ни како да пређем пут који је преда мном³⁶

* Овом приликом исказујем захвалност колеги и пријатељу доц. др Ил Акаду који је својим стручним саветима и коментарима допринео уобличавању превода песме са старогрчког језика. Песма се налази у два издања Hörandner 1974, 39 и Gautier 1975.

33 О утицају Григорија Назијанског на Продромов књижевни дискурс видети Zagklas 2016, *passim*. До сада није изучавана паралела између ова два састава Назијанског и Продрома, али литерарне сличности које ће бити истакнуте умногоме потврђују претпоставку да је Продромов мимизис Назијанског и у овом случају био кључан за формирање посмртног слова.

34 Gregorii, Orat. 8.7-9

35 Сматра се да је Теодора-Катарина умрла крајем 1138. године, јер се у песми наводе Ирина Дука и цезар Нићифор Вријеније као покојни. Следствено томе, како закључује и Готје, кампања цара Јована Комнина на реци Халис у којој је учествовао и Теодорин муж, Јован Дука се идентификује са кампањом из 1139-1140 године. – Gautier 1975, 354-355, фуснота 2

36 Делује да стихови – οἷκ οἶδα... πῶς δρακοίμην τὸν προκειμένον δρόμον - упућују на стихове из Друге посланице апостола Павла Тимотеју: τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαί, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα.

ни како да се понашам у оваквим околностима.³⁷
 Ако будем гледао бескраје туге
 да замислим губитак који осећам, (5)
 провешћу време у бескрајним тужбалицама,
 сузама ћу замешати чашу мог слова,
 туговањем ћу исплести своју причу (свој почетак?)
 и запашћу у дубине тешког јадиковања.
 Ако се окренем блаженом крају (10)
 оне која је сада преминула и напустила живот,
 скакаћу од радости са небеском војском³⁸
 и моје ће се срце сигурно испунити весељем
 спајајући се са небеским армијама,
 у заједнички празник примајући благодет (15)
 светлости једне такве душе.
 Ја сам сада подељен надвоје
 Растрзан између задовољства и суза,
 окрећем се непрекидно између једног и другог.
 Када дакле од почетка па све до самог краја (20)
 твојих дела дођем и прођем кроз околности твоје судбине
 о украсу женског рода, олтару лепоте
 истински великиу дару Бога Логоса,
 херојски те је врт родио
 и царска лоза одгојила (25)
 у оплемењену и узвишену лозу
 у чему лежи једна добра ствар: (твоје) урођено достојанство
 и ти си уздигнута и пренета
 рукама узвишеног провиђења
 из благодоне земље у триблажене (30)
 златне вртове те је пресадила

37 Уводна два стиха представљају типску дихотомију између несреће и среће виђене према хришћанској сотериологији. Текстуални и реторички модалитет који је понудио Григорије Назијански у посмртној беседи за своју сестру Горгонију биће више пута коришћен као референца за поређење концепата. Григорије Назијански почетак болести своје сестре почиње са речима "О несрећо похвална и чудесна. О страдању веће од нестрадања". (Ὁ σμφορᾶς ἐλαίνουμένης καὶ θαυμασίας! "Ὁ πάθους ἀπαθείας ὑψηλοτέρου!) – Greg. Orat. 8.16 (808)

38 „играти заједно са небеском војском" је синтагма која се често среће, а у контексту "Небеског живота", раја и сусрета са светлошћу Светог Тројства и плесом са „анђеоским хоровима" налази се у једној анонимној схеми „καὶ συγχορεύει τοῖς τῶν ἀγγέλων" – цит. према Zagklas 2018, 236. За издање сходе видети G.J. Sanchez, „Ἡ σχεδογραφία τοῦ 12ου αἰῶνα: Ἀνεκδοτα κείμενα ἀπὸ τὸν κώδικα Vaticanus Palatinusgr. 92 (MA thesis, Thessalonike, 2015, 9, 60)."

у вртове најцарскије,
у којима се расцвало хиљаде љиљана,
и бескрајна белина ружа,
где богати бршљан напредује, а исто толико и хрст.(35)
и попут добрих баштованки тебе су примиле
највећа међу царицама
најславнија међу женама Ирина,
у даровима бескрајно неизмерна,
која је врлинама овенчала и сам венац, (40)
господарица својих страсти, а не само земље,
и она која је од ње рођена и која у свему на њу личи,
слава Дука, мудра Ана,
отворен ум, храм врлина
сјајноцрвена порфироцветна ружа, (45)
чак иако га сада покрива црна чашица,
мог деспота (стојте, потоци суза),
мог деспота (истрпите, груди несрећне),
мог деспота (немој препући срце),
супругу деспота мог цезара. (50)
Према њима си уподобила сав свој живот
Додајући својој природи подражавање,
Лепо си посађено и заједно израсла
Млади изданче који расте,
попут винове лозе, попут младог чемпреса, (55)
уз свелепу грану коју су посадили,
која свуда цвета мноштвом љупкости,
из његовог славног имена и узвишеног одгоја
спојена си везом законитог брака.
И са њим си родила један млади плод, (60)
испуњен свим видовима доброте
а свакако најлепшим именом свог деде.
Таква је дакле била твоја судбина: твој потоњи усуд
какав бронзани ум или гвоздена уста
могу то описати без уздаха и суза?(65)
Онај који је постао твој законски муж,
У сваком погледу лепи и слатки Јован,
пошао је на поход пут Халиса
ратујући са својим ујаком царем,
коњаник-стрелац сав опточен гвожђем (70)
и све до чланака оклопљен

уништавао је градове варвара
 али је тебе, војска варварских болести
 савладала тебе, његов град
 прво те је као у пећници пламених урагана (75)
 читаву запалила и распирила
 да би се потом смениле са грозницама
 које су те ипуњавале хладноћом смрзнувши те као лед
 због чега су ти сви удови ослабили
 истрошени током осам месечевих револуција (80)
 током којих те је болест непрекидно савладала
 трпећи тегобе које ти нису давале мира (које су те
 непрекидно стискале)
 као да си бачена у реку Тартара
 и одатле одвучена у кратер Етне:
 када је престајала врућица почињала је дрхтавица (85)
 и када је престајала дрхтавица почињала је наново врућица.
 И у сред тих смрзавања и врућина
 стиже умерена милост пролећа,
 ни ватрена и врућа попут лета,
 ни хладна и ледена попут зиме, (90)
 већ једнако и добро од оба помешана.
 Али теби, прегорелој од несносне врућице,
 и слеђеној од наглих напада спазма,
 није ти дошло пролеће које ослобађа од муке,
 штавише, ако говоримо јасније, (95)
 У њено тело стигла је јесен,
 измучивши до смрти читаво тело.
 Код других је то коначни крај
 када је тело у потпуности нагрижено и расточено:
 али си ти, још увек дишући била у животу, (100)
 на мајци земљи оставила си прах.
 О свеславни уму, анђеоско срце,
 гледала си како се твоје тело растаче
 и како твоји удови бивају сахрањени
 и ниси изговорила ниједну женску реч, (105)
 нити је болест тебе начинила кукавицом,
 нити си тражећи разлог своје муке
 изгубила веру у Божју благодат,
 већ си истрајала племенито и премудро
 обраћајући му се током грозница за наду (110)

и освежење је стизало као на Хермону ,
упркос нападима грознице твоја љубав према њему,
коју си ти топло неговала, горела је као ватрени пламен.
Један те је ударац међу бројним недаћама узнемирио и
притиснуо
савладао и преокренуо твој велики ум, (115)
одсуство твог слатког супружника,
да те не види и да га не видиш у последњим тренуцима
и што није текао породични ток породичних суза
текли су као из породичних извора,
Када си молила Бога жудно (120)
да ти продужи живот толико дана
док твоје очи не угледају твог драгог/мужа/
да би био крај тебе у твојем последњем даху
да би предала само њему
дах твојих уздаха за њим. (125)
И догађаји су се одвили према твојим молитвама
видела си га и слатко га додирнула
али не прстима, већ само њиховом формом
и не рукама, већ само преосталим костима
и не телом, већ само сенком тог тела: (130)
на твој плач одговорио је плачом и туговањем
испунивши удубљење твог врата сузама
и чупајући узбунио је своје златне власи
и миловао твој лепог образ,
Што се њега тиче, умро је пре тебе. (135)
Таква је људска судбина и такви су закони смртника,
да би се саобразила самим анђелима
затражила си за себе монашку схиму,
желела си ту одежду и ту жудњу остварила.
одиста, са каквом топлином срца (140)
и са каквим пламеним лучем љубави
ти си запалила сјајну духовну светлост
и придружила премудрим девицама,
одвојена од свог земаљског супружника
остајући са њиме само духовно спојена (145)
у једној новој тајној заједници.
Треба ли рећи више? Требало је да више не видиш
свог световног супруга
да би сачувала неукраљанима до самог краја

свој телесни брак и свој брак са Богом. (150)
 А онда је наступило узнемирење: усред светих псалама
 предала си своју душу Господу и супругу,
 само затворивши капке својих очију,
 прекрстивши своје руке:
 Штавише, прво си испустила дух (155)
 А онда си заћутала, уста су престала да ти зборе.
 Свеплажени и узвишени крај.
 у сагласју са анђелима си живела овај живот
 анђелима си отишла напустивши овај живот,
 и међу анђелима сада обитаваш. (160)
 О свеславни царски доме,
 у коме човекољубље одавно обитава,
 једни ће те звати кућом среће,
 а ја ћу те звати местом туге.
 Ти си дакле примила (прећуткујем њихове садашње муке (165)
 и говорим о великим предводницима)
 дичиш се прво пепелом царским
 највећег свевладајућег Алексија
 и велике господарице Ирине,
 плодне гране изникле од Дука, (170)
 и мудри гроб премудрог цезара
 (ако постоји мудри гроб, али ово није само гроб)
 и сада и пепео ове лепе царице
 која је била дар, како јој и име каже, Божији
 иако је на самом крају живота променила име, (175)
 и добила прикладно име Екатерина.
 ти Хадово поље, место које испраћа мртве
 ледени чувар царских костију.
 О жено прослављена лепотом,
 украшена многим врлинама (180)
 обитавалишту сваког добра
 свеславна Богоневесто, најлепша невесто,
 моли жудно Господа и настој
 да угаси ужарено угљевље твојих мука,
 и да твом супругу, из његовог срца (185)
 извуче сваки трн бола,
 и да твом детету дарује неизмеран број дана и
 дуг живот
 као и његовом оцу слатком Јовану, (190)

да би гледајући сина лепог Никифора
видео тебе која си га родила, као твоју слику.

ЛИЧНОСТИ И МОТИВИ

Теодор Продром је 1122. године саставио два важна састава – први је био посвећен крунисању младог Алексија Комнина, савладара Јована II Комнина (1118-1143), а други је био посвећен венчању два брата Алексија Комнина и Јована Дуке, синова Ане Комнин и Нићифора Вријенија. Сматра се да су херојски стихови посвећени крунисању младог Алексија и његов први реторски састав, онај који га је промовисао као „нову звезду”.³⁹

Εἰπιθαλαμιј ἰωβοδὸν венчања синова свеблаженој цезара је веома занимљив текст и доноси детаље о одгоју младих принчева комнинске куће, као и о самим свечаностима које су пратиле ово венчање, по свим детаљима, налик венчању царских синова. Сазнајемо из текста да су били присутни „света и божанствена царица” Ирина (ἱερὰ καὶ θεία βασίλισσα)⁴⁰, сви „царски ујаци” и „царске тетке” (θεῖοι τῶν παίδων[...] καὶ θεῖαι βασίλισσαι), као и сам цар Јован (θεῖω καὶ βασιλεῖ), који је непосредно пре тога прославио тријумф.⁴¹ Иако је реч о свадбеним свечаностима, Продром користи занимљиву реторску формулацију која веома личи на прославу венчања будућег цара. Он наводи да су обојица младожења били „крунисани, извикани од сената, народа и са виме (олтара)”.⁴² Без обзира што је Продромова формулација посве типска, ипак у овом случају делује и као намерна жаока владару и његовом тек крунисаном савладару Алексију. За типске формуле је увек било важно када су се и у ком тренутку употребљавале. Упркос томе што су имале облик реторске општости, типске формулесе посебан значај добијале поређењем са околностима које су постојале изван тог текста. Због тога се текст *Εἰπιθαλαμιја* мора посматрати у светлу 1122. године, када је Јован крунисао свог будућег савладара и ставио макар *de iure* тачку на претензије побочних грана свог рода.⁴³ На првом

39 Hörandner 1974, 182;

40 Epithalamios, 1975, 351

41 Epithalamios, 351

42 Epithalamios, 351 (13-16): Εἶδετε νυμφαγωγούμενους εὐτυχῶς ὑμῶν τοὺς υἰέας, στεφανουμένους, κηρυττομένους τῇ συγκλήτῳ βουλῇ, τῷ δήμῳ, τῷ βήματι, προπεμπομένους τὰ νυμφευτήρια τῷ χθὲς τὰ ἐπινίκια προπεμφθέντι θεῖω καὶ βασιλεῖ. Није јасно где се ово одиграло, али у Спису о церемонијама, када вима стоји самостално углавном се мисли на олтар Аје Софије. – Ceremonies, 164, 183

43 Показаће се, међутим, да су амбиције браће и сестара биле далеко веће, јер је Исакова побуна тек уследила након ових догађаја.

месту, у поређењу два реторска састава готово синхроно насталих примећује се доминантни положај Ирине Дука у *Εἰθιῖαλαμιју*,⁴⁴ а потом њен изостанак у песми поводом крунисања Јовановог савладара.⁴⁵ Дуке су као важан политички мотив коришћене у саставима посвећеним кругу Ирине Дука и Ане Комнин и тај „тренд” је присутан чак и у другој половини 12. века, када су слављени унуци Ане Комнин у саставима Константина Манасиса и Евстатија Солунског.⁴⁶

Продром подсећа да су два принца били потомци два царска рода „Комнинског, нешто старијег, и Дука, оних који су дошли одмах после” (τὸ μὲν μικρὸ πρότερον τὸ Κομνηνικόν, τὸ δ’ εὐθὺς παρὰ πόδας ἐκείνου τὸ Δουκίκον) да би закључио причу о племенитом пореклу идејом о спајању два рода у Комненодукикон.⁴⁷ Будућим младима које улазе у царски икос саветује да буду налик племенитој сестри младенаца, Ирине Дука. У оба састава, у *Εἰθιῖαλαмију*, а потом и у *Εἰθιῖαфу*, Теодора-Катарина бива постављена унутар круга Дука, односно истакнутих жена овог дома који су нуђени као примери за подражавање. Међутим, осим реторске формуле о угледним примерима за подражавање, овде се провлачила и политичка реалност доминације жена из рода Дука, на првом месту Ирине Дука, а потом и њене ћерке која је готово увек сврставана род Дука и слављена је у Продромовим саставима као славни изданак тог рода. Важно је истаћи да се у Епитафу не спомињу Комнини као царски претходници именом, већ искључиво Дуке. Такође стихови 169-174 славе гроб који је „примио царски пепео” Алексија, Ирине, Вријенија и коначно Теодоре-Катарине. Једна идеолошки веома слична формулација налази се у *Алексијади* Ане Комнин у којој Ана слави губитак „три цара”, три василевса, Алексија, Ирине и Вријенија.

О Теодори-Катарини се не зна много. Главни извор података о њој и даље остаје ово посмртно слово. Зна се, да је попут супруге прворођеног сина Ане Комнин и Нићифора Вријенија стигла из Грузије, али прецизнијих детаља немамо. Њено принчевско порекло (из *херојској врћи*) је свакако неспорно и врло вероватно је стигла на цариградски двор још као

44 Њено присуство на венчању, величање кроз порекло младенаца, а потом и осврт на истоимену унуку Ирину Дука, на коју би невесте требало да се угледају. – Epithalamios, 347, 351, 353

45 Продром се у овој песми осврће на царско порекло младог Алексија које изводи од Исака Комнина, па прати наслеђивање престола кроз оба рода, преко Константина Дуке, Михаила Дуке и коначно Алексија Комнина. – Prodromos 1974,1, 181 (130-135)

46 У питању су реторска слова поводом смрти Нићифора Комнина, сина Јована Дуке из његовог другог брака, највероватније са ћерком великог логотета Михаила Хацитеодорита. – cf. Manasses, Eustathios.

47 Epithalamios, 345 (26-30)

малолетна, исто као што је то био случај и са супругом Алексија Комнина, Кати, која је била ћерка грузијског владара из куће Багратида, Давида IV (1073-1125). Продромови стихови о младом изданку који је одгојен у царском врту, алудирају на године њене младости које је провела на комнинском двору. Заправо, у погледу овог детаља Продром је прецизан и наводи да је Теодора одрасла у кругу Ане Комнин и Ирине Дука. Уколико је на двор дошла 1116. године када и Кати, верена за Алексија Комнина, онда је барем шест година одгајана на двору Алексија I Комнина који је у тим годинама био обележен владавином Ирине Дука и Нићифора Вријенија, о чему нас детаљно извештава Јован Зонара.⁴⁸ Можемо претпоставити да је на двор стигла малолетна, што није био усамљен случај када је реч о страним невестама.⁴⁹ Бракови цезарових синова са грузијским принцезама представљају један веома важан податак који говорио додатно о утицају круга око Ирине Дука. Наиме, орођавање са грузијском владарском породицом је трајало већ читав век, а од надирања Турака Селцука, ова кућа је представљала кључног политичког савезника на истоку. Нажалост, у одсуству података, не може се даље спекулисати о важности ових брачних уговора који свакако, макар и у обрисима, говоре о значају који су Ана Комнин и Нићифор Вријеније имали на двору крајем Алексијеве владавине.

ДИСКУРЗИВНИ ЗНАЧАЈ ПОСМРТНОГ СЛОВА

Ламент над мртвима, још од архајске Грчке никада није био спонатни одраз туге, већ је био унапред припреман и прецизно контролисан ритуал од друштвеног и политичког значаја.⁵⁰ Маргарет Алексију је изнела важну

48 ZonarasXVIII 24, 747

49 Зна се тако да је извештан број година и ћерка Роберта Гвискарда, Јелена, провела у Цариграду припремајући се за улогу будуће августе. Била је то мудра византијска политика која је тежила да романизује своје невесте чинећи од њих "натурализоване" Ромејке спремне да политику своје матичне земље уподобе политици свог новог дома. Одгој је подразумевао учење грчког језика, основе граматике, реторике, књижевности и филозофије. Један такав податак имамо сасвим сигурно за другу инострану принцезу, Берту од Сулзбаха, будућу невесту Манојла Комнина, за коју је чувени цариградски учењак Јован Цецес саставио два опсежна тумачења Илијаде и Одисеје, два темеља хеленске паидеје

50 Alexiou 2002², 4. Већ Солоново законодавство доноси ограничења у погледу "јавности" ламента и ограничава га на приватну сферу. Међутим, ламент који је иницијално био кључан вид женског јавног дисурса пренесен је у домен мушког дисурса са појавом похвалне беседе, чији је највероватније први пример Периклова посмртна беседа за пале ратнике, коју доноси Тукидид. – Alexiou 2002², 4-23 Поезија за мртве с једне стране јесте временом постала "приватна ствар", јер су законодавци почев од Солона покушавали да је ограниче на приватну сферу због њеног политичког утицаја, али се у 10. веку

тезу о разлозима легислације која је у античкој Грчкој ограничавала погребне ритуале, а посебно улогу жена у тим ритуалима доведши је у везу са напредовањем полиса ка демократији.⁵¹ Основ рестриктивне легислације је био спречавање крвне освете и стварања култа хероја у чему је кључну улогу управо играо погребни ритуал. Јавне сахране су биле начин манипулације и стварања заједничких политичких идеала, а култ хероја који је био у директној вези са погребним ритуалом утицао је на друштвену трансформацију управо преко подршке одређеним верским култовима.⁵²

Оно што ћемо имати у Византији у потоњем периоду који је проучавао Панајотис Агапитос, управо је реверзибилни процес, колико год уопштено посматрали овај комплексни феномен. Дакле, велики утицај који су посмртна слова почела да играју почев од доба Македонске династије може се сасвим сигурно довести у везу са јачањем династичког принципа и стварања „култова хероја”, на чему су предано радили припадници Македонске династије.⁵³ Посмртно слово цара Лава VI Мудрог (886-912) поводом смрти родитеља, цара Василија I и друге жене Евдокије се свакако мора посматрати у контексту проблематичног почетка Лавове владавине, како сугерише Агапитос. Али такође, може се посматрати и у контексту погребног ритуала и политичког значаја који је играо у величању појединца и стварању култа хероја. Не зачуђује стога ни што је управо у доба Комнина, фунерарни комплекс Јована II Комнина царски маузолеј у оквиру манастира Пантократора, добио назив „хероон”.⁵⁴

Дискурзивни простор ламентације је био простор за *прикривену* похвалу,⁵⁵ за величање људи повезаних са преминулом особом и за усмеравање политичке пажње на оне који остају да живе.⁵⁶ Митрополит Ко-

примећује значајна промена током које посмртне беседе поново освајају јавни простор. Један такав пример је Посмртно слово цара Лава VI Мудрог (886-912) поводом смрти родитеља, цара Василија I и друге жене Евдокије које се свакако мора посматрати у контексту проблематичног почетка Лавове владавине. – cf. Agapitos 2003, 10

51 Alexiou 2002², 17

52 Stevanović 2009, 74-75

53 Македонци су предано радили и на «политичком светитељству» – Станковић 2003, 199-222

54 О идеолошком значају Пантократора и грађења династичког култа у време Комнина видети Станковић 2006, 273-288; Stanković 2011, passim.

55 О мртвима само добро – εὖ λέγειν τοὺς κατόχομενους; Alexiou 2002², 104

56 Наравно, постаје упитно колико су самопохвале биле прикривене у текстовима, јер у парадигматским примерима Беседе Григорија Назијанског за Василија Великог и Михаила Псела за његову мајку, личност аутора доминира текстом. То прикривено и ненаметљиво можемо схватити само условно, у складу са Плутарховим трактатом о „неувредљивој само-похвали” где прича о неком другом, са киме је аутор у директној вези говори управо о аутору, али не нервира претерано слушаоце.

ринта, Григорије, коментатор Хермогеновог корпуса у раном 12. веку и велики учењак је истакао четири најизврснија реторска говора, од којих су два посмртне беседе – Григорија Назијанског за Василија Великог и Михаила Псела за његову мајку.⁵⁷ Закључак Агапитоса о томе да су „измењене политичке и друштвене околности у Византији промовисале посмртно слово као реторски жанр *par excellence*” упућује на додатно размишљање, поготову ако се има у виду да одиста књижевност комнинског периода обилује посмртним беседама и ако се узме у обзир њихов политички значај.⁵⁸ Учене посмртне беседе које настају по поруцбинама у овом периоду свакако одражавају политичке тензије комнинског друштва, поготову ако се сагледа да је у *Уйешном слову* (παράμυθητικός λόγος) за Михаила Дуку,⁵⁹ у *Херојским сѣиховима за царицу киру Ирину Дуку њоводом смрѣи севасѣокраѣора њеної сина, Еѣиѣафу* за Теодору, и у Беседи поводом смрти Ане Комнин (λόγος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς πορφυρογενητοῦ κυρᾶς Αννης τῆς καίσαρισᾶς), а потом и у Епитафима за Нићифора Комнина, сина Јована Дуке, унука Ирине Дука, доминантна личност управо Ирина Дука, те да значај породице, или „клана” Дука није јењавао упркос царском престижу Комнина.⁶⁰ Може се рећи да су управо овакви састави и служили за перпетуирање дискурса о политичком значају и угледу Дука. И следствено горенаведеном, исправно је поставити питање да ли су посмртне беседе ове царске породице утицале на стварање једног алтернативног „култа хероја”?

На овом месту, важно је истаћи да се ова самохвала у случају Продрома не односи на самог песника, већ на наручиоце овог посмртног слова. Примећује се да похвала није усмерена на некадашњи дом Теодоре-Катарине, већ на нови „царски врт” у коме је одрасла. И тај дом у коме је одрасла је, као што је већ напоменуто, „царски врти Ирине и Ане”. Такође је врло интересантна посвета саме песме у којој се Теодора дефинише као

57 Agapitos, 2003, 8

58 Ретори нису упућивали посмртне беседе само члановима царског дома, већ и својим пријатељима и учитељима, као на пример Никита Евгенијан Теодору Продрому, Евстатије Солунски свом пријатељу Николи Хацитеодориту или пак Михајло Хонијат свом учитељу Евстатију Солунском.

59 Cf. Straboromanos

60 Михаило Страбороман, један од ретких ретора Алексијевог периода саставио је своју посмртну беседу по наруѣбини Ирине Дука. Два састава Теодора Продрома која спомињемо у тексту, адресирани су на Нићифора Вријенија, али славе породицу Дука, говори Константина Манасиса и Евстатија Солунског су адресирани на Јована Дуку, Аниног и Вријенијевог сина, док за посмртно слово Георгија Торника о Ани Комнин нисмо сигурни ко је био тачан наручилац, али оно што их повезује јесте политички дискурс који слави царски дом Дука.

снаја кира свеблаженог цезара Нићифора Вријенија. Иста је ситуација и са *Εἰσιθάλαμιον* који је такође посвећен цезару. Међутим, од посвете до самог контекста, долази до промене у наративу и као доминантни ликови у тексту испливавају управо царица Ирина и цезариса Ана. Истина, Продром у *Εἰσιθάλαμῳ* за Теодору умеће четири стих нарицања Ани због смрти цезара што може упућивати и на актуелност и временску блискост ове две смрти, али и на саму посвету беседе која је очигледно била упућена и изведена пред Аном Комнин.⁶¹ Међутим, опсежнија студија о посмртним говорима упућеним члановима круга Ирине Дука тек предстоји, али је свакако неопходна јер би она кроз тумачење жанровских особености реторских састава везаних за погребни ритуал, омогућила антрополошко тумачење значаја посмртних беседа у контексту политичке идеологије породице Комнина.

Библиографија

Извори:

- ‘Maiuri poem’: A. Maiuri, Una nuova poesia di Teodoro Prodromo in greco volgare, *Byzantinische Zeitschrift* 23 (1) (1919), 397-407
- Amarantos: T. Migliorini, *Teodoro Prodromo. Amaranto*, *Medioevo Greco* 7 (2007), 183-247
- Hip. Aph.: Hippocrates, *Aphorismi*, *Oeuvres Completes D’Hippocrate*. Hippocrates. A. Littre. Amsterdam. Adolf M. Hakkert.) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0248%3Atext%3DAph.%3Achapter%3D4%3Asection%3D37> (21.10.2019)
- Amarantos:
- Callicle : R. Romano, *Nicola Callicle. Carmi*. Testo critico, introduzione, traduzione, commentario e lessico, Napoli 1980.
- Ceremonies: Constantine Porphyrogenetos, *The Book of Ceremonies*, ed. by A. Moffatt and M. Tall, Brill 2017
- Epitaphios: P. Gautier, *Ἐπιτάφιοι τῆ γυναικὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ πανευτυχεστάτου καίσαρος κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Βρυεννίου, κυρᾶ Θεοδώρᾳ*, *Nicephori Bryenii Historiarum libri quattuor*. CFHB. Brussels. 1975, 355-367
- Epithalamios: P. Gautier, *Ἐπιθάλαμος τοῖς τοῦ εὐτυχεστάτου καίσαρος υἱοῖς*, *Nicephori Bryenii Historiarum libri quattuor*. CFHB. Brussels. 1975, 340-354
- Eusthathios: E. Kurtz, *Τὸ ἀγιοωτάτου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης κύρου Εὐστάθιου, Μονωδία εἰς τὸν σεβαστὸν καὶ ἐπὶ τῶν δεήσεων κυρὸν Νικηφόρον τὸν Κομνηνὸν τὸν ἔκγονον τοῦ καίσαρος κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Βρυεννίου*, *Vizantijskij Vremennik* 17 (1910),

61 Исто је приметио и Станковић закључујући да „учени и у ученим круговима хваљени цезар није био главна личност ниједног похвалног састава престоничког ретора”. – Станковић 2006, 191

- Gautier 1975: P. Gautier, *Nicephori Bryenii Historiarum libri quattuor*. CFHB. Brussels. 1975.
- Greg. Orat: S. Gregorii Theologi, *Oratio* 8, P.G. 35, 789-817
- Manasses: E. Kurtz, *Κωνσταντῖνος Μανασσῆς, Λόγος ἐπικήδειος πρὸς Νικηφόρον Κομνηνόν*, *VizantijskijVremennik* 17 (1910),
- Prodromos 1974: W. Hörandner, *Theodoros Prodormos, Historische Gedichte*, Wien 1974
- Straboromanos: P. Gautier, Manuel Straboromanos, *Revue des études byzantines* 23 (1965), 195-201

Литература:

- Agapitos 2000: P. Agapitos, *Poets and Painters: Theodoros Prodromos' Dedicatory Verses of His Novel To An Anonymous Caesar*, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 50 (2000), 173-185
- Agapitos 2003: P. A. Agapitos, *Ancient Models and Novel Mixtures: The Concept of Genre in Byzantine Funerary Literature from Photios to Eustathios of Thessalonike*, in *Modern Greek Literature. Critical Essays*, ed. by G. Nagy and A. Stavrakopoulou, New York-London: 2003, 5-23
- Agapitos 2013: P. A. Agapitos, *Anna Komnene and the Politics of Schedographic training and colloquial discourse*, *ΝέαΡώμη*. *Rivista di ricerche bizantinistiche* 10 (2013), 89-107
- Agapitos 2014: P.A. Agapitos, *Grammar, genre and patronage in the 12th century: A scientific paradigm and its implications*, *Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik*, 64, 2014, 1-22
- Agapitos 2015: P. A. Agapitos, *New genres in the twelfth century: the schedourgia of Theodore Prodromos*, in *Medioevo Greco* 15, 2015, 1-41
- Alexiou 2002²: Margaret Alexiou, *The Ritual Lament in Greek Tradition*, Rowman&Littlefield Publishers: Lanham, Boulder, New York, Oxford, 2002² (1974¹), Cambridge University Press
- Bazzani 2007: M. Bazzani, *The Historical Poems of Theodore Prodromos, the Epic-Homeric Revival and the Crisis of the Intellectuals in the Twelfth Century*, *Byzantinoslavica* 65 (2007), 211-228
- Dong 2011: Q. Dong, *Seasonal Changes and Seasonal Regimen in Hippocrates*, *Journal of Cambridge Studies*, Volume 6 (2011), No. 4, 128-144
- Fisher 2009: E. A. Fisher, *The Anonymous Commentary on the Nicomachean Ethics VII*, in *Medieval Greek Commentaries on the Nicomachean Ethics*, ed. by Ch. Barber and D. Jenkins, Brill 2009, 145-163
- Jeffreys 2011: M. Jeffreys, *Versified Press-releases on the Role of the Komenian Emperor: The Public Poems of Manganeios Prodromos*, in *Basileai: Essays on Imperium and Culture*. In Honour of E. M. Jeffreys and M. Jeffreys, ed. by G. Nathan and L. Garland, Brill: 2011, 27-39

- Jeffreys 2012: E. Jeffreys (ed. and transl.), *Four Byzantine Novels*, Theodore Prodromos, *Rhodanthe and Dosikles*. Eumathios Makrembolites, *Hysmine and Hysminias*. Constantine Manasses, *Aristandros and Kallithea*. Niketas Eugenianos, *Drosilla and Charikles*, Liverpool 2012.
- Kaldellis 2007: *Hellenism in Byzantium: Transformations of Greek Identity and the Reception of Classical Tradition*, Cambridge University Press 2007
- Stanković 2007: V. Stanković, *A generation gap or political enmity?: Emperor Manuel Komnenos, Byzantine intellectuals and the struggle for domination in twelfth century Byzantium*, Zbornik Radova Vizantološkog Instituta 44 (2007), 209-227
- Stanković 2008: V. Stanković, *Laporphrogénèse á ByzancedesCommènes*, Zbornik Radova Vizantološkog Instituta 45 (2008), 99-108
- Stanković 2011: V. Stanković, *Comnenian Monastic Foundations in Constantinople: Questions of Method and Context*, Beogradski Istorijски Glasnik 2 (2011), 47-75
- Stevanović 2009: Lada Stevanović, *Laughing at the Funeral: Gender and Anthropology in the Greek Funerary Rites*, Етнографски институт, Београд 2009
- Zagklas 2014: Nikolaos Zagklas, *Theodore Prodromos: The Neglected Poems and Epigrams* (Edition, Commentary and Translation), Unpublished PhD thesis, Universität Wien 2014
- Zagklas 2016: N. Zagklas, *Theodore Prodromos and the use of the poetic work of Gregory of Nazianzus: Appropriation in the service of self-representation*, Byzantine and Modern Greek Studies 40 (2016), Issue 2, 223-242
- Zagklas 2018: N. Zagklas, *Experimenting with Prose and Verse in Twelfth-Century Byzantium. A Preliminary Study*, *Dumbarton Oaks Papers* 71 (), 229- 248
- Zagklas 2019: N. Zagklas, „How many Verses Shall I Write and Say?“: *Poetry in the Komnenian Period (1081-1204)*, in ‘A Companion to Byzantine Poetry’, ed. by W. Hörandner, A. Rhoby and N. Zagklas, 2019, 237-263
- Ζάγκλας 2011: N. Ζάγκλας, *Θεόδωρος Πρόδρομος ένας λόγιος ποιητής του 12ου αιώνα*, Neograeca Bohemica, Brno 2011
- Станковић 2003: В. Станковић, *Цареви и њаџријарси Македонске династије*, Београд 2003
- Станковић 2006: В. Станковић, *Комнини у Царираду. Еволуција једне владарске породице (1057-1185)*, 2006
- Станковић 2011: В. Станковић, *Пиџања укуса и морала у византијском друшћиву 12. века*, *Годишњак за друштвену историју* 2, 2011, 7-19

Larisa Vilimonović

POLITICAL PEN OF THE CONSTANTINOPOLITAN INTELLECTUAL:
THEODORE PRODROMOS AND EIRENE'S *CIRCLE*

The present paper offers a translation of Theodore Prodromos' *Epitaphios logos* dedicated to Theodora, wife of John Doukas, second son of Anna Komnene and Nikephoros Bryennios. It is already a common knowledge that Prodromos was member of the intellectual circle of Eirene Doukaina, who created and influenced intellectual and political networks in the Constantinople after the death of her husband, emperor Alexios I Komnenos. A brief summary of Theodore Prodromos' career is followed by the translation of this rhetorical piece into Serbian language. The poem is analyzed from literary, historical and anthropological perspective, where the accent is put on the literary mimesis of Gregory of Nazianzus *Funeral Oration for his sister Gorgonia*, on Prodromos relation with the house of the Doukai and his special role in the promotion of heir alternative political discourse, as well as on the funeral oration as a crucial element of the funerary ritual and its political importance in the age of the Komnenoi.